

SKRIFTER UTGIVNA AV SVENSKA RIKSARKIVET. I

FRÄLSEGODSEN I SVERIGE UNDER STORHETSTIDEN

MED SÄRSKILD HÄNSYN TILL PROVENIENS
OCH SÄTERIBILDNING

av

JOH. AX. ALMQUIST

FJÄRDE DELEN

SMÅLAND

BAND 3. SÄTERIER

STOCKHOLM 1976
NORSTEDTS TRYCKERI
563245

Grevsäter

Grevsäter, 2 mt. frälse i Tjusts hd, Hannäs' sn, var 1562 delat på två ägare. Den ena gården tillhörde Erik Carlsson [Gyllenstierna] († 1586) och innehades ännu enligt 1607 års fräselängd av hans son Carl Gyllenstierna, vilken emellertid dog ogift. Hans syster Emerentia († 1626) ärvde gården. Hennes son Bengt Ribbing († 1653) upprättade före 1627 (Smål. 1627 N. 1) ett säteri på Grevsäter, som omkring 1640 övertogs av brodern Erik († 1665). Det andra hemmanet i Grevsäter

1224

Säterier.

tillhörde Vinäs landbogods, redovisas fr. o. m. 1640 som halvhemman och 1654 som öde och obrukat samt var 1658/59 lagt till Grevsäters sätesgård. Det säteriet underlydande landbogodset var betydande. Det omfattade nämligen bortåt ett trettiotal hemman (11 $\frac{1}{2}$ mantal) inom olika socknar i Tjust. Härav lågo dock endast fyra (Bjärkebo $\frac{1}{2}$, Hägerstad 1, Solvesta 1 och Viggedala 1), vilka alla hade samma proveniens, inom hemsocknen, innan ytterligare fyra torp (Målen, Backe, Ståltorp och Sägaretorp) tillkommo genom nyskattläggning och ett halvt mantal Prästgården genom byte med kronan (1675). Godset gick i arv till sonen Sven Ribbing († 1677), men då dennes två söner vid hans frånfalle voro späda, övertogs skötseln av deras farmoder Christina Oxehufvud († 1693). Under hennes tid avbrann Grevsäters sätesgård 1681 men återuppbyggdes omedelbart. Först uppfördes två stugor på den härjade tomten, men kort därpå flyttades gården »på ett annat bekvämligare ställe», där »en ny skön byggning med fem rum och källare» jämte fatbur och stall voro färdiga 1683. En myckenhet timmer var därtill då framkört för att bland annat användas till ett ännu större hus. Räddade undan branden voro ladugården, två stycken logar (»med fyra golv»), två fähus och två hölador. Träd- och humlegårdarne, som av vådelden blivit förbrända, voro likaledes nu omsedda. Jordbruket sköttes av en bonde med fruns avel och med biträde av sex dagsverkstorpere. Den rå- och rörsfrihet, som dittills beviljats för Prästgården, hade emellertid upphävts vid jordrannsakingen 1680. Egendomen tillföll efter fru Christinas död med hennes sonsöners förbigående deras farbroder Seved Ribbing († barnlös 1706). Denne gjorde kort efter sitt giftermål med Brita Pauli eller 1694 $\frac{1}{2}$ en överenskommelse, varigenom Grevsäter skulle vara hennes morgongåva och makarne ömsesidigt ärva varandra. På grund av denna uppgörelse kvarstannade hon i orubbat bo till sin död, som inträffade först efter 1723.

Grimbult 1 1/2 1/2 1/2 1/2

Röhäll

Röhäll, 1 mt. frälse i Tjusts hd, Hannäs' sn, ingick 1571 i det landbogods, som ägdes av Lasse Fleming, och som i övrigt omfattade ytterligare fyra gårdar i samma socken. Hela komplexet ägdes sedan av brodern Erik Fleming, men efter dennes död (omkr. 1578) splittrades det på olika händer. Medan de övriga hemmanen övergingo till den avlidnes systrar, fick Röhäll en oskyld ägare i Per Carlsson [Store] († omkr. 1593), som possiderade enligt frälselängden 1590. I frälselängden 1607 antecknas, att gården var åbon Carls i Röhäll eget frälse, och den står i början av 1610-talet som Carl Olofssons sätesgård men 1615 (Älvsborgs lösen, vol. 20) och ännu 1628 (Smål. handl. N. 6, fol. 12) som säteri för Carl Olofssons efterleverska Malin. Emedan änkan, enligt annan uppgift dottern (Småland 1637, verif. band, fol. 1160; jfr kammarkoll. registratur 1633 ¹⁴/₉) ingick ofrälse gifte, förverkades frälsfriheten, och gården redovisades från 1636 såsom ett halvt skattehemman. Häri skedde i jordeboken 1642 den förändringen, att medan hälften ($\frac{1}{2}$ hemman) var kronan behållen, antecknades att den andra hälften köpts av Johan Casimir Lewenhaupts arvingar till frälse. Bakgrunden härtill lämnas i ett brev 1640 ²⁵/₈ (avskr. i Sandbergs saml. FF 15 664, vari flera handlingar angående Röhäll samlats), vari Lewenhaupts änka Sidonia Grip upplyser, att hennes framlidne make köpt gården 1633 av dottern till Carl Olofsson, som i brevet benämnes adelsman. Gårdens gamla frälsenatur intygades av arkivinspektoren Bengt Ingolfsson 1636 $\frac{1}{2}$ och av ett av fru Sidonia begärt bevis 1641 $\frac{1}{5}$ av Seved Bååt och Tönnes Langman. Därefter ägdes denna del och snart (se jordeboken 1657) hela hemmanet av herrskapet på Vinäs, som där lät hålla avel och före 1648 utverkade säteriprivilegier. Att döma av de tämligen sporadiska notiserna om denna frihet i följande års länsräkenskaper torde dock säterikaraktären till en början icke kontinuerligt ha hävdats. Men på 1670-talet lät Anna Maria Cruus († 1716) vid sidan av de gamla byggnader, som funnos där förut (»en stuga, två kamrar och en nattstuga, noch en stuga, behållna») uppföra ett nytt hus med en sal, två kamrar och en källare. Dessutom fanns

1480

Säterier.

på platsen 1683 en fatbur med två rum, ett stall, ladugård, loglada, två fähus och två foderlador. Jordbruket, till vilket hörde trädgård, såg och mjölkvarn, arrenderades av två bönder med ägarens avel. Anläggningen, som sålunda var tillräcklig för privilegiernas fortsatta åtnjutande, hade likvisst uppenbart samma karaktär som från begynnelsen eller att vara en avelsgård under Vinäs, till vars appertinentier Röhäll också alltså hörde ännu i periodens slut.